

Açık Erişim:

Bilimsel İletişim ve Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık Üzerine Etkileri

Yaşar Tonta

Hacettepe Üniversitesi
Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü
06532 Beytepe, Ankara
tonta@hacettepe.edu.tr

Öz

Bilim insanlarının bilimsel ve entellektüel eserlerini kendi web siteleri, çalıştıkları üniversitelerin elektronik arşivleri ya da belli başlı bilimsel kurumların ön baskı (electronic print) arşivleri aracılığıyla ücretsiz erişime açmaları bilimsel iletişim sürecinde köklü değişiklikler meydana getirmektedir. Açık Erişim (Open Access) girişimi olarak adlandırılan ve son 10 yılda giderek güçlenen bu hareket, genelde dergi yayıncılığına dayanan bilimsel iletişim sürecini etkilemekte ve araştırmacıları, üniversite yöneticilerini, yayıncıları, kullanıcıları ve bilgi hizmeti veren kuruluşları yakından ilgilendirmektedir. Bu bildiride Açık Erişim girişimiyle ilgili son gelişmeler kısaca özetlenmekte, Açık Erişimin sosyal bilimlerde bilimsel iletişim ve süreli yayıncılık üzerine etkileri tartışılmakta ve Türkiye'deki Açık Erişim girişimleri özetlenmektedir.

Abstract

The availability of scientific and intellectual works freely through scientists' personal web sites, digital university archives or through the electronic print (eprint) archives of major scientific institutions has radically changed the process of scientific communication within the last decade. The "Open Access" (OA) initiative is having an impact upon the scientific communication process that is largely based on publishing in scientific periodicals. It also interests researchers, university administrators, publishers, users and institutions providing information services. This paper summarizes the current OA developments and discusses the impact of OA on scientific communication on social sciences and periodicals publishing.

Giriş

Halen dünyada yaklaşık 24.000 bilimsel dergi yayımlanmaktadır. Bu dergilerde her yıl 2,5 milyon civarında makale çıkmaktadır. Bilimsel ve teknik dergiler genellikle pahalıdır. Bilimsel dergi yayıncılığında ekonomik model aboneliğe ya da son yıllarda giderek yaygınlaşan lisans anlaşmalarına dayanmaktadır. Kütüphaneler kullanıcıların gereksinim duyduğu basılı dergilere abone olmakta ya da bu dergilerde yayımlanan makalelere elektronik erişim sağlamak için yayıncılarla lisans anlaşması imzalamaktadır.

Son 30 yıldır özellikle bilimsel ve teknik dergilerde fiyatlar sürekli artmakta ve bu artış enflasyon oranlarının çok üzerinde gerçekleşmektedir. Bunun temel nedeni dergi yayıncılığında yeterince rekabetin olmaması ve bazı yayıncıların kolayca "tekel gücü" kazanabilmeleridir. Bir makalenin telif hakları kısıtlamalarından dolayı farklı dergilerde yayımlanması mümkün değildir. Öte yandan, bilimsel ve teknik dergi yayıncılığı sektöründe hizmet alanlarla (genellikle araştırmacılar) bu hizmetin karşılığını ödeyenlerin (genellikle kütüphaneler) farklı olması ekonomistlerin deyişiyle "talebin esnek olmaması"na yol açmakta ve dergi yayıncılarının ellerini kuvvetlendirmektedir (Meyer, 1997). "Süreli yayın krizi" (serials crisis) olarak adlandırılan bu durum bir kısır döngüyle sonuçlanmaktadır. Bilimsel dergi fiyatları yükseldikçe bazı kütüphaneler aboneliklerini/lisanslarını yenileyememekte, yayıncılar kaybettikleri geliri mevcut abonelerden sağlamak için fiyatları yeniden yükseltmektedir. Bir sonraki yıl bu artışı karşılayamayan başka bazı kütüphaneler de aboneliklerini kestiklerinden yayıncılar yeniden fiyatları yükseltmekte ve bu kısır döngü giderek daha şiddetli bir biçimde bilimsel iletişim sürecini etkilemektedir. Örneğin, 1974'de yaklaşık 200 dolar olan *Tetrahedron Letters* adlı kimya dergisinin fiyatı 31 yılda 61 kat artmış ve 2005 yılında 12 bin doları geçmiştir!

Bilimsel ve teknik dergi yayıncılığı pazarında rekabetin olmaması bazı yayıncılara fiyatlarını artırarak pazar paylarını artırma şansı vermektedir (House of Commons, 2004). Pahalı bir derginin fiyatı

artığında, bu dergiye aboneliği korumak amacıyla genellikle aynı alandaki daha ucuz ve fakat saygın dergilerin abonelikleri kesilmektedir. Bunun çarpıcı bir örneği Birleşik Krallık Avam Kamarası için hazırlanan yayıncılıkla ilgili bir raporda yer almaktadır (House of Commons, 2004). Kütüphaneler sağlama bütçelerinin yaklaşık %30-%50'sini Reed Elsevier dergileri için harcamaktadırlar. Yüz birimlik bir bütçesi olan bir kütüphanenin bütçesi üç birim arttığında, kütüphane fazladan üç birimlik harcama yapma olanağı kazanmaktadır. Reed Elsevier firması dergi fiyatlarını, örneğin, yıllık %6,85 artırdığında, kütüphane, bütçesinin %30'unu Reed Elsevier dergilerine harcıyorsa, bütçe artışıyla gelen üç birimin iki birimi Reed Elsevier'e gitmektedir. Kütüphane bütçesinin %50'si Reed Elsevier dergilerine harcanıyorsa üç birimlik artış Reed Elsevier dergilerindeki fiyat artışını karşılamaya yetmemektedir. Kütüphane bütçeleri genellikle sabit olduğundan, bütçeden en büyük payı alan yayıncı dergi fiyatlarını artırdığında bu yayıncı kütüphane bütçesinden daha fazla pay almakta ve diğer yayıncıların kütüphane bütçesinden pay almasını önleyebilmektedir (House of Commons, 2004).

Öte yandan, bilimsel araştırmalar çoğunlukla kamu kaynaklarıyla desteklenmektedir. Dolayısıyla bu araştırmaların ürünü olan ve ticari dergilerde yayımlanan bilimsel makaleler de kamu kaynaklarıyla desteklenmiş olmaktadır. Oysaki yayıncılar bilimsel makaleler için araştırmacılara bir ücret ödememektedir. Bu makalelerin kalite denetimi (hakemlik) üniversitelerde çalışan (ve kamu kaynaklarıyla desteklenen) bilim insanları tarafından ücretsiz olarak yapılmaktadır. Ortaya çıkan ürünü kamu kaynaklarıyla desteklenen üniversite kütüphaneleri yüksek abonelik ücretleri ödeyerek edinmektedir. Başka bir deyişle aynı ürün için kamu kaynakları kullanılarak üç kez ödeme yapılmaktadır. "Başka hangi işte müşterilerden alınan mal gene aynı müşterilere müthiş fiyatlarla satılır ve kalite kontrolü de gene aynı müşteriler tarafından yapılır?" (House of Commons, 2004).

Bu gelişmeler üzerine bilimsel yayıncılık endüstrisi üniversiteler ve hükümetler tarafından mercek altına alındı. 1990'ların ikinci yarısından itibaren elektronik yayıncılığın giderek hızlanması ve bilimsel makalelere Internet aracılığıyla erişilebilmesi bilimsel iletişimde yeni fırsatlar yarattı ve bu süreçte alternatif ekonomik modellerin de uygulanabileceğini gösterdi (Prosser, 2004; Willinsky, 2003). Aşağıda açık erişimle ilgili gelişmeler özetlenmekte, açık erişimin sosyal bilimlerdeki olası etkileri irdelenmekte ve açık erişim girişiminin başarıya ulaşması için bazı öneriler getirilmektedir.

Açık Erişim

Açık erişim bilimsel yayınlara "ücretsiz erişim"; "eserin tam bir sürümünün . . . açık erişime, sınırsız dağıtımına, birlikte çalışabilirliğe (interoperability) ve uzun dönemli arşivlemeye olanak sağlamak için . . . en azından bir çevrimiçi arşivde depolanması" anlamına gelmektedir (Bethesda, 2003). Açık erişimin temel mantığı kullanıcıların bilimsel araştırma sonuçlarına kolayca erişmelerine olanak sağlayarak araştırmaların etkisini artırmaktır. Basılı ortamdaki bilimsel yayınlara çok sayıda kullanıcının erişebilmelerini sağlamak nispeten zordur. Ama Internet ortamında bir araştırmacı, çalışmasını potansiyel olarak bütün dünyadaki kullanıcılara kolayca açabilir.

2002'de gerçekleştirilen Budapeşte Açık Erişim Girişimi çalışmaları daha adil ve daha etkin bir bilimsel iletişim sistemine geçmek için iki paralel ve birbirini bütünleyen strateji belirlenmesiyle sonuçlandı. İlk strateji, araştırmacıların hakemli ticari dergilerde yayımlanmış makalelerini kendi web sitelerinde ya da ücretsiz elektronik arşivlerde depolayabilme ("kendi kendine arşivleme") ve bunları Internet üzerinden ücretsiz olarak herkesin erişimine açabilme hakkının yayıncılar tarafından tanınmasının sağlanmasıydı.

İkinci strateji ise araştırmacıların, makalelerini hakemlik ve yayın giderlerinin farklı finansal modellerle karşılandığı açık erişim dergilerinde (open access journals) yayınlamalarının cesaretlendirilmesiydi. Açık erişim dergileri yüksek dergi abonelik fiyatlarına tepki olarak gelişmiştir. Halen çeşitli konularda 2500 civarında hakemli açık erişim dergisi yayımlanmaktadır (bütün hakemli dergilerin yaklaşık %10'u). Bu dergilerde çıkan yaklaşık 120.000 makaleye Lund Üniversitesi (İsveç) tarafından geliştirilen Açık Erişim Dergileri Rehberi web sitesi (www.doaj.org) aracılığıyla erişilebilmektedir. Açık erişim dergilere erişim için abonelik gerekli değildir. Hakemlik ve yayın giderleri yazarlar ya da araştırmayı destekleyen kurumlar tarafından karşılanmaktadır.

Budapeşte Açık Erişim Girişiminin ardından birkaç yıl içinde açık erişimle ilgili birçok bildirme yayımlandı. Bunlardan bazıları şunlardır:

- Budapeşte Açık Erişim Girişimi - 14 Şubat 2002.

- Bethesda Açık Erişim Yayıncılığı Bildirgesi - 20 Haziran 2003.
- Berlin Fen Bilimleri ve İnsani Bilimlerde Bilgiye Açık Erişim Bildirgesi - 22 Ekim 2003.
- BM Bilgi Toplumu Dünya Doruk Toplantısı Bildirgesi - 12 Aralık 2003.
- Ekonomik İşbirliği ve Kalkınma Örgütü (OECD) Kamu Destekli Araştırma Verilerine Erişim Bildirgesi - 30 Ocak 2004. (Türkiye de dahil 34 ülke tarafından imzalandı. Eylül 2005'de OECD sadece araştırma verilerinin değil literatürün de açık erişime dahil edilmesini kararlaştırdı.)
- IFLA Bilimsel Literatüre ve Araştırma Dokümantasyonuna Açık Erişim Bildirgesi - 24 Şubat 2004.

2003-2004 yıllarında ABD, İngiltere, Portekiz gibi çeşitli ülkelerdeki bazı üniversiteler, araştırma kuruluşları ve yasama organları kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırmalardan üretilen yayınların ücretsiz olarak herkesin erişimine açılmasını önce ilgili kuruluşlara önermeye başladılar. ABD Ulusal Sağlık Enstitüsü (National Institute of Health), Southampton Üniversitesi (İngiltere), Minho Üniversitesi (Portekiz), ABD Temsilciler Meclisi, Birleşik Krallık Avam Kamarası Seçme Bilim ve Teknoloji Komitesi bu kuruluşlardan bazılarıdır. Wellcome Trust, desteklediği araştırmalardan üretilen yayınlara açık erişim zorunluluğu getiren ilk ticari şirket oldu (1 Ekim 2005). Son yıllarda ise kamu kaynaklarıyla yapılan araştırmaların sonuçlarının açık erişim olarak arşivlenmesi için çeşitli ülkelerde (örneğin, ABD, Avustralya) yasa tasarıları hazırlanmaya başlandı. ABD'de 2006 yılında Federal Araştırmalara Kamunun Erişimi Yasa Tasarısı (Federal Research Public Access Act) hazırlandı. Tasarı kamu kaynaklarıyla desteklenen yıllık 100 milyon dolardan fazla araştırma bütçesi kullanan kamu kuruluşlarında açık erişimi zorunlu hale getirmektedir. Bu tasarının 2007'de yasalaşması beklenmektedir.¹

Açık erişimin zorunlu hale getirilmesi Avrupa Birliği'nin (AB) de gündemindedir. Avrupa Komisyonu (AK) tarafından 2006'da yayımlanan Avrupa'da bilimsel yayın pazarlarının ekonomik ve teknik gelişiminin incelendiği bir raporda, AK fonlarıyla desteklenen araştırmalardan üretilen yayınlara açık erişimin garanti edilmesi ilk öneri olarak yer almaktadır (European Commission, 2006, s. 87). Açık erişimin zorunlu hale getirilmesi için Avrupa düzeyinde bir politika geliştirilmesi ve üye ülkelerle ve akademik kurumlarla bu politikaların ve açık arşivlerin nasıl geliştirileceğinin araştırılması eylem maddeleri olarak sıralanmaktadır. Önerilerden biri de (A4) bilimsel dijital dergi arşivlerine kalıcı erişimin garanti edilmesidir.

Kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırma sonuçlarına ücretsiz erişimin zorunlu hale getirilmesi son derecede önemli bir konudur. İşverenler (üniversiteler, araştırma kuruluşları vd.) tarafından zorunlu tutulduğu takdirde akademik araştırmacıların %81'i yayımlanmış makalelerini kurumsal arşivlerde depolama zorunluluğuna (kendi kendine arşivleme) isteyerek uyacaklarını belirtmiştir (Swan ve Brown, 2005). Çünkü kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırma projelerine milyarlarca dolarlık bütçeler ayrılmaktadır. Örneğin, ABD'de sadece Ulusal Sağlık Enstitüsü'nün yıllık araştırma bütçesi 28 milyar dolardır. Bu miktar dünyadaki 142 ülkenin yıllık Gayri Safi Milli Hasılasından (GSMH) daha büyüktür (Suber, 2006b). Açık erişim zorunluluğu bu araştırmalardan üretilen yayınların yeni bilimsel araştırmaları tetikleme süresini kısaltmaktadır. Bilimsel makalelerin açık erişim yoluyla herkesin erişimine açılması bu yayınların araştırma etkisini artırmaktadır. Açık erişim makalelere bilimsel literatürde daha fazla atıf yapılmaktadır (Lawrence, 2001; Harnad ve Brody, 2004; Harnad ve diğerleri, 2004; Antelman, 2004). Başka bir deyişle, araştırma sonuçları daha fazla kişi tarafından kullanılmakta, bu kullanım yeni araştırmaların yapılmasına yol açmaktadır. İngiltere'de 2000 verilerine göre bilimsel yayıncılık sektörünün yıllık cirosu 22 milyar İngiliz Sterlini (yaklaşık 40 milyar dolar) olarak hesaplanmıştır (Wellcome Trust, 2003, s. 12). Mevcut akademik yayıncılık ortamının sınırlı olmasından ve araştırma bulgularına kolayca erişilememesinden dolayı İngiltere'nin bilimsel araştırmalara yaptığı yatırımın potansiyel getirisinden kaybı 1,5 milyar İngiliz Sterlini (yaklaşık 2,7 milyar dolar) olarak hesaplanmıştır (Harnad, 2005, s. 2).

Son yıllardaki açık erişim girişimlerinin de etkisiyle, bilimsel ve teknik dergilerin %92'si, yayımlanan makalelerin ön baskılarının (preprints) ya da son baskılarının (postprints) yazarların kendi web sayfaları ya da kurumsal arşivler aracılığıyla Internet üzerinden erişime açılmasına izin vermektedir.

¹ Açık erişimle ilgili son gelişmeler Peter Suber tarafından çıkarılan aylık elektronik haber bülteninden (*SPARC Open Access Newsletter*) izlenebilir (Suber, 2006a).

Ama yazarların açık erişime aşına olmamaları nedeniyle bu makalelerin ancak %20'si herkesin erişimine açıktır (Harnad ve Brody, 2004).

Açık erişim hareketi dünyada açık erişim arşivlerinin kurulmasına yol açmıştır. Üniversiteler ve araştırma kuruluşları kendi mensupları tarafından yapılan yayınları açık erişim arşivlerinde ve kurumsal arşivlerde depolamaya ve Internet üzerinden erişime açmaya başlamışlardır. Dünyadaki açık erişim arşivlerini bir araya getirmek için Açık Arşivler Girişimi (Open Archives Initiative, www.openarchives.org) başlatılmıştır. Kasım 2006 itibariyle ABD'de 201, İngiltere'de 79, Almanya'da 68, Brezilya'da 45, Türkiye'de 2 açık erişim arşivi bulunmaktadır. Bütün ülkelerde kurulan açık arşivler Açık Erişim Arşivleri Rehberinde (www.opendoar.org) listelenmektedir. Halen yaklaşık 10 milyon civarında bilimsel yayına 700'den fazla açık erişim arşivi aracılığıyla ücretsiz olarak erişilebilmektedir. Bu arşivler üzerinde ortak arama yapan OAIster adlı bir arama motoru geliştirilmiştir (oai.umd.umich.edu/o/oai). Açık Erişim Arşivlerinde yer alan kaynaklar Google Scholar (scholar.google.com) arama motorunun örümcekleri tarafından da taranmaktadır.

Sosyal Bilimlerde Açık Erişim

1990'ların başında ilk açık erişim arşivleri önce fen bilimleri (örneğin, ArXiv) alanında kurulmuş, bunu diğer bilim dalları izlemiştir. Günümüzde açık erişim arşivleri sosyal bilimlerde de giderek yaygınlaşmaktadır. Research Papers in Economics (RePEc), Social Science Research Network (SSRN), Social Science Information Gateway (SOSIG) ve European Research Papers Archive (ERPA) bu arşivlerden birkaçıdır.

Sosyal bilimlerde açık erişim arşivleri fen bilimlerine oranla nispeten daha yavaş gelişmektedir. Örneğin, fizik ve matematik gibi alanlarda bilimsel dergilerde yayımlanan makalelerin neredeyse tamamı açık erişim arşivlerinde depolanırken bu oran sosyal bilimlerde çok daha düşüktür. Yapılan bir araştırmada ekonomi konusunda yayımlanan makalelerin %60'ının, siyaset bilimi, psikoloji ve sosyolojide yaklaşık %25-%30'unun, antropoloji ve coğrafyada ise %20'sinden daha azının açık erişim (ücretsiz) olduğu saptanmıştır (Antelman, 2006, s. 88). Aynı araştırmada sosyal bilimcilerin sadece %5'inin dergilerde yayımlanmış makalelerini kendi web sayfalarında ya da kurumsal arşivlerde herkesin erişimine açtıkları gözlenmiştir. Bu ortalama sosyal bilim dallarına göre değişmektedir. Örneğin, "kendi kendine arşivleme" oranı ekonomi konusunda çalışan araştırmacılarda daha yaygın (%13), diğer disiplinlerde bu oranlar çok daha düşüktür (sosyoloji %4, psikoloji ve siyaset bilimi %3, coğrafya %2, antropoloji %1). Oysaki fen bilimlerinde kendi kendine arşivleme oranı %20 civarındadır.

Sosyal bilimlerde açık erişimin nispeten daha az desteklenmesi sosyal bilim disiplinleri arasında karşılıklı bağımlılık düzeyinin fen bilimlerine oranla daha düşük olması ve sosyal bilimlerde ortak sorunların, hedeflerin ve süreçlerin tanımlanmasında belirsizlikler bulunması ile açıklanmaktadır (Antelman, 2006, s. 92). Karşılıklı bağımlılık düzeyi yüksek ve görev belirsizlik düzeyi düşük olan disiplinlerde (örneğin, ilk açık erişim arşivinin geliştirildiği yüksek enerji fiziği) araştırmacılar ortak sorunlara çözüm bulmak amacıyla hızla hareket edebilmektedirler. Sosyal ve insani bilimlerde ise durum bunun tam tersidir. Sosyal bilimciler genellikle ortak tanımları ya da kurumsal amaçları ve iş süreçleri olmayan çok çeşitli sorunlar üzerinde çalışmaktadırlar. Bu nedenle sosyal bilimciler ön baskılara daha az gereksinim duymaktadırlar. Sosyal bilim disiplinlerinin yakınsayan/birleşik (convergent) ya da ayrı (divergent) olması ve araştırma sorularının kırsal ya da kentsel sorunlar üzerinde yoğunlaşması da açık erişimi etkileyen nedenler arasında gösterilmektedir. Örneğin, kırsal sorunlar üzerinde yoğunlaşan, karşılıklı bağımlılık düzeyinin düşük, görev belirsizliğinin yüksek olduğu antropoloji, coğrafya, sosyoloji ve psikoloji gibi disiplinlerde araştırmacıların makalelerini kendi web sayfalarında ya da kurumsal arşivlerde depolama oranları nispeten daha düşük çıkmıştır. Oysaki kentsel sorunlar üzerine yoğunlaşan, diğer bilim dallarıyla daha sıkı ilişkileri olan ekonomi alanında açık erişime daha fazla destek verildiği, araştırmacıların bilimsel yayınlarını kendi web sitelerinde ve elektronik baskı arşivlerinde daha yüksek oranlarda depoladıkları gözlenmiştir (Antelman, 2006, s. 92).

Kuşkusuz, sosyal ve insani bilimlerde açık erişim hareketinin nispeten yavaş gelişmesinde başka etmenlerin de payı bulunmaktadır. Sosyal bilimlerde bilimsel iletişim süreci fen bilimlerindeki kadar fazla değildir. Fen bilimlerinde yapılan yayınların %90'dan fazlası bilimsel dergilerde yayımlanan makalelerden oluşurken, sosyal bilimlerde makale dışındaki yayınlar (kitap, monografi, vd.) bütün yayınların yaklaşık %40'ını oluşturmaktadır (Suber, 2004). Yazarlar dergilerde yayımlanan

makalelerinin telif haklarını yayıncılara genellikle karşılıksız devrederlerken, kitaplardan telif ücreti almaktadırlar. Fen bilimlerinde yapılan araştırmalara daha fazla talep olmakta, dolayısıyla bu tür araştırmalara daha çok fon ayrılmaktadır. Makalelerin ön baskılarının değişimi fen bilimlerinde daha acildir. Sosyal bilimlerde ise daha az araştırma desteklenmekte ve dolayısıyla daha az yayın yapılmaktadır. Sosyal bilim araştırmalarında ulusal yönelimler (trends) ağır basmaktadır.

Türkiye’de Açık Erişim

Açık erişim son birkaç yıldır ülkemizin de gündemine girmiştir. 2-4 Şubat 2005 tarihlerinde Gaziantep’de düzenlenen Akademik Bilişim Konferansında açık erişim konulu çağrılı bir konuşma yer almıştır (Tonta, 2005). Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümünde 2004/2005 bahar döneminde açılan bir doktora dersi çerçevesinde ilk deneysel açık erişim arşivi geliştirilmiştir. İlk aşamada deneysel arşive Bölümde yapılan yüksek lisans ve doktora tezleri ile öğretim üyelerinin yayınları yüklenmiştir. Bu yayınların Dublin Core standardına göre dizin bilgileri hazırlanmış ve deneysel arşiv Açık Arşivler Girişimi Kütüğüne (OAI Registry) kaydedilmiştir. Hacettepe Üniversitesi Açık Arşivi Açık Arşivler Girişimi Metadata Harmanlama Protokolü (OAI Protocol for Metadata Harvesting) ve OpenURL standardına göre geliştirilen ilk açık erişim arşividir (Tonta ve diğerleri, 2006, s. 26 ve devamı).

Açık erişim konusu 9-11 Aralık 2005 tarihlerinde Bahçeşehir Üniversitesinde (İstanbul) yapılan 10. Türkiye’de İnternet Konferansında da tartışılmış, konuyla ilgili bir panel düzenlenmiş ve Ankara Üniversitesinde kurulan akademik açık arşiv tanıtılmıştır (Atılğan, Arslantekin ve Bayram, 2005).² 9-11 Şubat 2006 tarihlerinde Denizli’de yapılan Akademik Bilişim Konferansında açık erişim konusu konferans ana temalarından biri olarak yer almış, sunulan çağrılı bildiri (Tonta, 2006) ve panelin yanı sıra, Konferans sonunda Türk üniversitelerinin açık erişimi ve kurumsal arşivlerin kurulmasını desteklediğini belirten bir kamu oyu bildirisi yayımlanmıştır (Akgül, 2006). Bildiride kamu fonları ile yürütülen araştırmaların sonuçlarının ve yapılan yayınların ulusal veya kurumsal arşivler aracılığıyla açık erişime sunulması, üniversitelerde kurumsal arşivlerin kurulması ve geliştirilmesi, ve Berlin Bildirgesinin ülkemizde de benimsenmesi önerilmiştir. Aynı konferansta Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu’nun (ANKOS) Açık Erişim ve Kurumsal Arşivler (AEKA) Çalışma Grubu kurduğu duyurulmuş, ANKOS, Türk Kütüphaneciler Derneği (TKD), Ulusal Akademik Ağ ve Bilgi Merkezi (ULAKBİM) ve Üniversite ve Araştırma Kütüphanecileri Derneği (ÜNAK) temsilcilerinden oluşan AEKA Danışma Kurulu kurulmuştur. ANKOS AEKA Çalışma Grubu açık erişimle ilgili bir broşür yayımlamıştır (ANKOS, 2006a).³

Açık erişim adı altında olmasa da Türkiye’de çıkarılan bazı basılı dergilerde yayımlanan makalelerin tam metinlerine ücretsiz olarak erişilebilmektedir. TÜBİTAK dergileri bu dergiler arasındadır (journals.tubitak.gov.tr). Yapılan bir araştırmada Türkiye’de elektronik olarak yayımlanan toplam 253 bilimsel derginin 238’inin (%94) açık erişim dergisi saptanmıştır. Elektronik dergilerin %60’ı üniversiteler tarafından yayımlanmaktadır. Dergilerin %37’si sağlık bilimleri, %34’ü sosyal bilimler konularındadır (Küçük ve Olcay, 2006). ULAKBİM tarafından çeşitli konularda (tıp; temel bilimler ve mühendislik; tarım, veterinerlik ve biyoloji; sosyal bilimler) geliştirilen veri tabanlarında dizinlenen dergilerin bir kısmı açık erişimdir. Sosyal bilimler veri tabanında toplam 88 dergi dizinlenmektedir. ULAKBİM web sayfaları aracılığıyla bu dergilerde yayımlanan makalelerin bibliyografik bilgilerinin yanı sıra tam metinlerine de ücretsiz erişilebilmektedir.

Sonuç

Son birkaç yıldır Türkiye’de açık erişim konusu bazı akademik toplantılarda konuşulmasına ve birkaç açık erişim arşivi kurulmasına karşın, henüz üniversiteler ya da hükümet nezdinde konuyla ilgili etkili

² Ankara Üniversitesi Açık Arşivi hakkında Atılğan’ın (2006) bu bildiriler kitabında yer alan çalışmasında daha geniş bilgi verilmektedir.

³ Türkiye’de açık arşivlerin gelişimi için bkz. Atılğan (2006). Açık erişim konusuna ilgili Türkçe çalışmaların kaynakçası ve Türkiye’deki açık erişim ve kurumsal arşiv girişimleri için bkz. ANKOS (2006b, 2006c). Açık erişimin gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye için önemi için bkz. Dilek Kayaoğlu (2006). Elektronik kopya (eprint) sunucuları ve kurumsal arşivlerle ilgili bir kaynakça için bkz. Batı, Duran ve Küçük (2006).

girişimler yapılamamıştır. Daha önce de değindiğimiz gibi, birçok ülkede kamu kaynaklarıyla desteklenen bilimsel literatüre açık erişimi zorunlu hale getirme yönünde örgütlü çalışmalar yapılmakta, yasa tasarıları hazırlanmaktadır. Ülkemizde de üniversitelerin, YÖK, TÜBİTAK, DPT gibi kurumların ve hükûmetin açık erişim konusunu sahiplenmeleri gerekmektedir. Bilimsel iletişim sürecindeki engellerin kaldırılması ve açık erişimin desteklenmesi herkesten önce bilim insanlarının ve onların çalışmalarını kamu kaynaklarıyla destekleyen hükûmetlerin sorunudur. Açık erişim bilimsel bilgilerin üretilmesini vergileriyle destekleyen ve bu bilgilere çeşitli nedenlerle erişmek isteyen kullanıcıların sorunudur. Açık erişim bilgi kaynaklarına erişim sağlayan ve bilgi hizmetleri sunan kütüphanelerin, arşivlerin ve bilgi merkezlerinin sorunudur. Ama ülkemizdeki açık erişim konusundaki farkındalık henüz kütüphane ve bilgi hizmetleri sunan kuruluşlarla sınırlı gözükmektedir. Bu farkındalık bilim insanlarını, üniversiteleri, Türkiye'nin bilim ve teknoloji politikaları hakkında politika geliştiren Devlet organlarını da kapsayacak şekilde hızla yaygınlaştırılmalıdır. Örneğin, Bilim ve Teknoloji Yüksek Kurulu'nun (BTYK) sekreteryaya görevini yürüten TÜBİTAK aracılığıyla açık erişim konusu yılda iki kez başbakanın başkanlığında toplanan ve yüksek düzeyde Devlet görevlilerinin (bakanlar, genel müdürler vd.) de katıldığı BTYK gündemine mutlaka taşınmalıdır. BTYK tarafından geliştirilecek ulusal açık erişim politikasını destekleyen bir yasa tasarısı hazırlanmalı ve TBMM'ye sunulmalıdır.

Kamu kaynaklarıyla desteklenen araştırmalardan üretilen bilimsel yayınların ücretsiz olarak herkesin erişimine açılması araştırmaların görünürlüğünü ve etkisini artırmaktadır. Böylece araştırmacılar daha çok araştırma desteği sağlama fırsatı elde etmektedirler. Buradaki sorun bilimsel iletişim süreciyle ilgili olduğu kadar kamu politikalarıyla da ilgilidir. Açık erişim kamu kaynaklarıyla gerçekleştirilen araştırma projelerine destek vermenin bir ön koşulu haline getirilmelidir. Üniversitelerde Açık Arşivler Girişimi Metadata Harmanlama Protokoluna ve OpenURL standardına uygun kurumsal arşivler kurulmalı ve araştırmacıların bilimsel yayınlarını üniversitelerin kurumsal arşivlerinde depolamaları zorunlu hale getirilmelidir. Yayınların kurumsal arşivlerde depolanması üniversiteler tarafından desteklenen araştırma projelerinde ve akademik yükseltmelerde bir ölçüt olmalıdır. Farklı üniversiteler ve kuruluşlar tarafından geliştirilen kurumsal arşivler birlikte çalışabilir olmalı ve söz konusu arşivlerin içeriği OAlster, Google Scholar gibi arama motorları tarafından harmanlanabilmelidir. TÜBİTAK ve DPT tarafından desteklenen projelerde de araştırma sonuçlarına (proje raporu, makale, vb. gibi) açık erişim şartı aranmalıdır.

Kaynakça

- Akgül, M. (2006). Türk üniversiteleri açık erişimi ve kurumsal arşivlerin kurulmasını destekliyor. (bildirge). *Akademik Bilişim '06 Konferansı, 9-11 Şubat 2006, Denizli*. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://ab.org.tr/ab06/AB2006-bildirge.html> adresinden erişildi.
- ANKOS. (2006a). *Bilimsel bilgiye erişimdeki engelleri kaldırmak elinizde! Açık erişim'le değişimi yaratın*. . . (broşür). (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://www.ankos.gen.tr/acikerisim/images/AcikerisimWEB.pdf> adresinden erişildi.
- ANKOS. (2006b). Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu Açık Erişim ve Kurumsal Arşivler Çalışma Grubu. Açık erişim konusunda bibliyografyalar. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://www.ankos.gen.tr/acikerisim/bibliyografya.html> adresinden erişildi.
- ANKOS. (2006c). Anadolu Üniversite Kütüphaneleri Konsorsiyumu Açık Erişim ve Kurumsal Arşivler Çalışma Grubu. Ulusal girişimler. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://www.ankos.gen.tr/acikerisim/index.html> adresinden erişildi.
- Antelman, K. (2004). Do open-access articles have a greater research impact? *College & Research Libraries*, 65(5): 372-382. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde http://eprints.rclis.org/archive/00002309/01/do_open_access_CRL.pdf adresinden erişildi.
- Antelman, K. (2006). Self-archiving practice and the influence of publisher policies in the social sciences, *Learned Publishing*, 19, 85-95. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde http://eprints.rclis.org/archive/00006023/01/antelman_self-archiving.pdf adresinden erişildi.
- Atılğan, D. (2006). Türkiye'de açık arşiv çalışmalarının gelişimi ve Ankara Üniversitesi örneği. (bildiri). 1. Ulusal Sosyal Bilimlerde Süreli Yayıncılık Kurultayı. 2-3 Kasım 2006, Ankara. (Çevrimiçi). Bildiri slaytlarına 11 Aralık 2006 tarihinde <http://www.ulakbim.gov.tr/cabim/vt/uvvt/sbvt/kurultay1/Atilgan.ppt> adresinden erişildi.
- Atılğan, D., Arslantekin, S. ve Bayram, Ö.G. (2005). Ankara Üniversitesi akademik açık arşivinin oluşturulması ve bu arşive elektronik veri tabanlarının katkısının araştırılması. (Bildiri özeti). 10. *Türkiye'de İnternet Konferansı, 9-11 Aralık 2005, İstanbul*. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://inet-tr.org.tr/inetconf10/program/67.html> adresinden erişildi.
- Batı, H., Duran, Z.C. ve Küçük, M.E. (2006). E-kopya sunucuları ve kurumsal arşivler: Seçimli bibliyografya. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://www.kutuphane.sakarya.edu.tr/doc00000.htm> adresinden erişildi.

- Bethesda Statement on Open Access Publishing. (2003). (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://www.earlham.edu/~peters/fos/bethesda.htm> adresinden erişildi.
- Dilek Kayaoğlu, H. (2006) Açık erişim kavramı ve gelişmekte olan bir ülke olarak Türkiye için anlamı. *Türk Kütüphaneciliği*, 20(1): 29-60. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://eprints.rclis.org/archive/00006196/01/hulyadilekmakale.pdf> adresinden erişildi.
- European Commission. (2006). Study on the economic and technical evolution of scientific publication markets in Europe. (Çevrimiçi). 9 Aralık 2006 tarihinde http://ec.europa.eu/research/science-society/pdf/scientific-publication-study_en.pdf adresinden erişildi.
- Harnad, S. (2005). Maximising the return on UK's public investment in research. (Çevrimiçi). 11 Aralık 2006 tarihinde <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/11220/02/research-rcuk.pdf> adresinden erişildi.
- Harnad, S. ve Brody, T. (2004 June). Comparing the impact of open access (OA) vs. non-OA articles in the same journals. *D-Lib Magazine*, 10(6). (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://www.dlib.org/dlib/june04/harnad/06harnad.html> adresinden erişildi.
- Harnad, S., Brody, T., Vallieres, F., Carr, L., Hitchcock, S., Gingras, Y., Oppenheim, C., Stamerjohanns, H., ve Hilf, E. (2004). The access/impact problem and the green and gold roads to open access. *Serials Review*, 30(4): 310-314. 11 Aralık 2006 tarihinde <http://dx.doi.org/10.1016/j.serrev.2004.09.013> adresinden erişildi.
- House of Commons. (2004). Select Committee on Science & Technology Tenth Report. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://www.publications.parliament.uk/pa/cm200304/cmselect/cmsctech/399/39902.htm> adresinden erişildi.
- Küçük, M.E. ve Olcay, N.E. (2006). Elektronik bilimsel dergiler: Türkiye profili. (TÜBİTAK Proje Raporu, Proje No: SOBAG 105K096). Ankara: Hacettepe Üniversitesi Bilgi ve Belge Yönetimi Bölümü.
- Lawrence, S. (2001) Free online availability substantially increases a paper's impact. *Nature*, 411 (6837): 521. (Çevrimiçi). 14 Aralık 2006 tarihinde http://www.copernicus.org/EGU/acp/Nature_ad_1.pdf adresinden erişildi.
- Meyer, R.W. (1997). Monopoly power and electronic journals. *Library Quarterly*, 67(4): 325-349.
- Prosser, D. (2004). The next information revolution-How open access repositories and journals will transform scholarly communications. *LIBER Quarterly*, 14 (1), 10 Aralık 2006 tarihinde <http://webdoc.gwdg.de/edoc/aw/liber/lq-1-04/prosser.pdf> adresinden erişildi.
- Suber, P. (2004). Promoting open Access in the humanities. (Working paper). (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde www.earlham.edu/~peters/writing/apa.htm adresinden erişildi.
- Suber, P. (2006a). *SPARC Open Access Newsletter*. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter> adresinden erişildi.
- Suber, P. (2006b). Predictions for 2007. *SPARC Open Access Newsletter*, No. 104. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://www.earlham.edu/~peters/fos/newsletter/12-02-06.htm> adresinden erişildi.
- Swan, A. ve Brown, S. (2005) *Open access self-archiving: An author study*. (Technical Report). Cornwall, UK: Key Perspectives, Inc. (Çevrimiçi). 11 Aralık 2006 tarihinde <http://eprints.ecs.soton.ac.uk/10999/01/jisc2.pdf> adresinden erişildi.
- Tonta, Y. (2005). Bilimsel iletişim ve açık erişim: Bilgi erişim sorunlarımızın çözümünde açık erişimden nasıl yararlanabiliriz? (Bildiri özeti). *Akademik Bilişim '05 Konferansı, 2-4 Şubat 2005, Gaziantep*. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://ab.org.tr/ab05/program/56.html> adresinden erişildi.
- Tonta, Y. (2006). Bilgi yönetiminde son gelişmeler: Amazoogole, işbirliği ve açık erişim. (Bildiri özeti). *Akademik Bilişim '06 Konferansı, 9-11 Şubat 2006, Denizli*. (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://ab.org.tr/ab06/ozet/162.html> adresinden erişildi.
- Tonta, Y., Küçük, M.E., Al, U., Alır, G., Ertürk, K.L., Olcay, N.E., Soydal, İ. ve Ünal, Y. (2006). Hacettepe Üniversitesi elektronik tez projesi: Yüksek lisans, doktora ve sanatta yeterlik tezlerinin dijitalleştirilmesi ve tam metinlerinin Internet aracılığıyla erişime açılması (Proje raporu, (Hacettepe Üniversitesi Bilimsel Araştırmalar Birimi Proje No. 02-G-064). (Çevrimiçi). 10 Aralık 2006 tarihinde <http://yunus.hacettepe.edu.tr/~tonta/yayinlar/02-G-064-elektronik-tez-projesi-sonuc-raporu.pdf> adresinden erişildi.
- The Wellcome Trust. (2003). Economic analysis of scientific Research publishing: A report commissioned by the Wellcome Trust. (Rev. Ed. 10/03). (Çevrimiçi). 11 Aralık 2006 tarihinde <http://www.wellcome.ac.uk/assets/wtd003182.pdf> adresinden erişildi.
- Willinsky, J. (2003). Scholarly associations and the economic viability of open access publishing. *Journal of Digital Information*, 4(2), Article No. 177. (Çevrimiçi). 11 Aralık 2006 tarihinde <http://jodi.ecs.soton.ac.uk/Articles/v04/i02/Willinsky/> adresinden erişildi.